

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

4

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1962

KAPCSOLATOK A PANNONIAI ÉS ITÁLIAI LANGOBARD RÉ- GÉSZETI EMLÉKANYAG KÖZÖTT

(Uj magyarországi adatok az itáliai langobardok régészetéhez)

A langobard nép utolsóelőtti hazája, mielőtt 568 tavaszán Itáliába vonult, az egykori Pannonia volt. Noha e történeti tény közismert, a régebbi magyar régészeti kutatás, - Paulus Diaconus egyik adatának a történeti irodalomba mélyen belevésődött téves értelmezése következtében - keveset törődött e nép hagyatékának kutatásával. Abból indult ugyanis ki, hogy Pannoniát a langobardok csak 548-ban Alboin vezetésével szállták meg, tehát mindössze két évtizednyi otttartózkodásuknak jelentős nyoma nem maradhatott.

A régi gyűjtőátadások hat évvel ezelőti régészeti összefoglalása és a történeti adatok revíziója során azonban más kép kezdett kibontakozni. Nyilvánvalóvá vált, hogy az 548 évi esemény Pannoniáján nem a mai NY-Magyarországot (az egykori Pannonia Prima-t), hanem a Drávától délre Jugoszláviában fekvő Pannonia Secunda-t kell érteni. E felismerésből kiindulva az elmúlt hat évben tervszerűen elkezdtek a magyarországi langobard temetők feltárását a Duna-Dráva határolta négyszög számos pontján: Dörött, Kápolnásnyéken, Rácalmáson, Hegykőn, Szekszárd környékén, Kádártán és Szentendrén. A teljes feltárás alatt álló temetők megfeleltek a várakozásnak: elérik sőt meghaladják a 100 sirt, - ami önmagában is elene mond a husz-évnnyire feltételezett használatuknak. Amit nem vártunk az a leletanyag meglepő nagysága, szépsége és változatossága. Az uj ásatások anyagának korszerinti rétegződése azt bizonyítja, hogy legkésőbb a VI. század 20-as éveitől kezdve már állandó langobard megtelepüléssel kell számolnunk a Dunától délre.

Emlékanyagunk legkorábbi része a langobardok Dunától északra elterülő hazájából hozott készítményekből és formákból áll. É-Pannoniában az ott-talált germánok (herulok, svégek, a Dráva mentén keleti-gótok) későrómai hagyományokat is őrző művelődési hatása alá kerültek. Itt léptek rá arra a nemzetközi országuttra, amely kelet felől a Pontusi kapcsolatokkal is biró gepidákkal, nyugatról a frank-birodalom népeivel, délről

pedig Bizánccal kötötte össze és jelentős kulturhatásokkal gyarapította őket. Mindezen elemek együtteséből a VI. század középső harmadában Pannonia földjén alakult ki az a sajátos langobard anyagi kultúra, amellyel e nép Itáliába érkezett s amely végső kifejlődését már Itáliában érte el.

A pannoniai langobard kovácmesterség, ötvösség és fazekesség fejlődését az itáliai régészeti leletekhez viszonyítva lehet lemérni. Mindazon típusok, amelyek Itáliában is megtalálhatók, nyilván a legkésőbbi pannoniai állapotot tükrözik. Megfordítva: Itáliában a langobard emlékanyag legkorábbi rétegét még pannoniai készítmények vagy formák jelzik, ezek a további helyi fejlődés alapjai. A pannoniai és itáliai langobard kutatás tehát szorosan összefonódik, mintegy kiegészíti sőt feltételezi egymást.

Beszámolómban csak néhány fontosabb összefüggéssel foglalkozom. Mindenekelőtt a temetkezési ritus, továbbá a férfi és női viselet egyezéseire szeretnék rámutatni néhány példával. Kiváló lehetőséget nyújt ehhez a kitűnően átsótt és publikált nocera umbrai temető. Maguknak a fegyvereknek: kardoknak, lándzsáknak, pajzsdudoroknak stb. részletes összevetését mellőzöm, azal a megjegyzéssel, hogy sokszor apró részletekig megegyeznek Pannoniában és Nocera Umbrán vagy Testonaban.

A pannoniai előkelő harcosok főfegyvere a szélespengéjű hosszú, kétélű kard. Helyzetük a sírban megegyezik az itáliaiakkal vagyis többnyire a balkar mentén, illetve a test bal oldalán fekszenek (Szentendre 14. sír), de előfordul a test közepére helyezve (Hegykő 33. sír), avagy ritkábban jobboldalt is (Hegykő 26. sír). A kardhoz gyakran nyilcsucok társulnak (Rácalmás 4. sír). A harcosréteg legáltalánosabb fegyvere a nehéz lándzsa, amelyet a temetéskor a fej vagy lábfelőli oldalon a sír végébe döfték (pl. Hegykő 30., Szentendre 25. sír.). A hegykői 70. sírban a harcos lábainál két kutya volt, hasonlóan a nocera umbrai 42. sír harcosának kutyatemetkezéséhez. A pajzsdudorral felszerelt pajzsot a test bal oldalán (Hegykő 73., Szentendre 49. sír) vagy a fej mögött a sírfalhoz támasztották (Szentendre 44. sír). Jelentős megfigyelésre adott alkalmat e téren a rácalmási 15. sír, amelyben a padkás sír aknájában felállított pajzs méretére és alakjára is következtethettünk. Tűzszerszámát s egyéb készségeit valamennyi harcos az övén bőrtarsolyban viselte. Több férfi-sírból, - Nocera Umbrához hasonlóan -, nagyméretű egyoldalas csontfésű, zablá, olló, csipesz, harcibalta sőt bronztál került elő.

A női sírok általában gazdagabbak, mélyebbek, - jelentős százalékok padkás szerkezetű. Legutóbb Kádártán a padkát fedő deszkalapokat is sikerült megfigyelnem, szerkezetük tehát azonos Castell Trosino padkás sírjaival. A pannoniai langobard nők viselete meglehetősen egységes. Hájukban bronz stylus-tűt viseltek, nyakukban színes gyöngynyakláncot. A nyakon és a mellen S-alaku vagy korong fibulák fogták össze a ruhát. Dereukat bronz-csatban végződő öv fonta körül.

A nagy fibulák a medencén még gyakrabban a combcsontok között kerülnek elő, egymás alatti vonalban, állatfej-végződéseikkel mindig felfelé fordítva. Hogy ez a különös elhelyezés a VI. század germán női divatjában viseletet jelent, arra számos bizonyítékot találunk. A fibulákról ezüst lemezekkel (néha gyöngyökkel) diszitett bőrszalag, vagy kettős bőrszalag csüngött le, a szalag végén nehéz disz-korongok vagy gömbök függtek (pl. Szentendre 29. sír). E viselet legjobb párhuzamait szintén Nocera Umbra-ból ismerem. - A szalagra gyakran finom kis kést, néha díszes ezüstkulcsokat erősítettek. Egy esetben a bőrszalag mellett vaslánc is lógott le. A női sírok mellékletei még a sír különböző pontjaira helyezett egyoldalú csontfésűk, gyűrűk, ollók és edények, több esetben pedig az itáliai langobard női sírokra is annyira jellemző csucosvégű takácskések (pl. Szentendre 56. sír).

Mind a férfi, mind a női halottak gyakran (egyes temetőekben szinte teljes egészében) fatörzsből kivájt koporsókban nyugsznak. Az előkelők sokszor cölöpökre épített halotti házakban (Szentendre 31. sír), néha pedig deszkából ácsolt koporsóban feküdtek. Deszka koporsóban temették el az eddigi leggazdagabb pannoniai langobard asszonyt is a hegykői 18. sírban.

A temetőben a sírok nyugat-keleti irányításuk és nemzetségek szerint vannak csoportosítva. A sírmélység igen nagy (a 4-5 m-t is eléri), ennek ellenére a legelőkelőbb sírokat sokszor kirabolták. A kereszténységre utoló nyomok gyérek, e téren kezdetben Itáliában sem sokkal jobb a helyzet. Az egyetlen jelentősebb emlék a szentendrei nemzetségtű sírjában talált nagy kőlap kezdetlegesen rákarcolt latin keresztel.

Az ékszerművesség kapcsolataira térve, elsősorban a pannoniai és itáliai fibulák összefüggéseire, egyezéseire szeretnék néhány példát bemutatni.

A fibulák terén önmagában még keveset mond a négyszögletes fejű,

ovális lábú VI. századi közép-európai típus feltünése mind Pannoniában (Rácalmás 2., Szentendre 33. sir), mind Cividaleban. A tényleges összefüggésekben azok a jellegzetes pannoniai fibulatípusok a döntők, amelyekből elsősorban Cividaleból ismerünk szép sorozatot. A nagy állatfejben végződő ovális lábú félkörlemezes fejű, sokgombos, sajátos langobard fibula legkorábbi alakja a hegykői 20. sirban tűnik fel. Kifejlett pannoniai típusát a rácalmási 16. sir fibulapárja mutatja, ennek további fejlődése már Itáliáig kísérhető.

Néhány azonos műhelyben készült pannoniai és itáliai fibula összefüggése már eddig is ismeretes volt; így a kápolnásnyéki 1. és várpalotai 19. sir fibuláinak egyezése egy testonai fibulapárral, a bezenyei 20. sir és a várpalotai 17. sir fibuláinak megegyezése cividaleiekkel, végül a bezenyei 8. sir runásfibulapárjának rokonsága a castell trosinói K. sir fibuláival. Ujabban az összefüggések száma öröndetesen megsaporodott. A szentendrei 29. sir I. állatstilussal díszített fibuláihoz ravennai, cividalei és nocera umbrai párhuzamok kapcsolódnak. A szentendrei 54. sir fibuláinak jó párhuzamai vannak Cividaleban, Aquileiában és Nocera Umbrán. A közeli rokonság alapján az eddig északitáliainak tartott és későre keltezett típus pannoniai eredete kétségtelenné vált. A jellegzetes széleslemezü állatfejben végződő itáliai langobard fibula prototípusa a szentendrei 56. sir fibulapárja, amely ezek szerint még szintén Pannoniában alakult ki a VI. század 60-as éveiben.

A pannoniai langobard ékszerművesség remeke a hegykői 18. sir fibulapárja. Ezt a négyszögletes fejű, nagyméretű, maszkos fibulatípust a kutatás eddig cividalei típusnak nevezte. Cividaleban azonban csupán a hegykői fibula öntött másolatai kerültek elő. A maszk legtisztábban a hegykőin látható, egyedül ezen vannak igazi rekeszek, szélein igazi almandinok - nyilvánvaló, hogy a hegykői az eredeti készítmény, a mintakép és a cividalei az utánzat.

A hegykői fibulán megfigyelhető színes üveg és féldrágakő berakásos polichrom fémművesség Pannoniában valószínűleg keleti-gót hagyományra vagy hatásokra megy vissza. A sajátos langobard ékszerművességre már a Dunától északra is jellemző, két madárnyakból és fejből összetett u. n. S-alakú fibulák ugyanis Pannoniában szintén üveg, illetve ékkőberakást kapnak. Piros berakás nélkül mind Pannoniában, mind Itáliában rendkívül ritkák (Várpalota 34., Szentendre 43. sir), azonos darabok Várpalotán, Szentendrén

és Cividaleban ismeretesek. Az egyik gyakori pannoniai változat (Szentendre 33., Várpalota 1. Hegykő) nyilván a VI. század első felére jellemző, mivel Italiában csak Chiusiból ismerünk egy erősen kopott példányt. Annál gyakoribb a cividalei temetőkben a későbbi pannoniai típus (Szentendre 56. Kápolnásnyék 2. sír.) és egy egész területén rekeszekkel borított kisebb (Rácalmás 2. és 20. sír) illetve nagyobb (Rácalmás 16. sír) változata.

A szinpompás gyöngyökből összeállított nyakláncok is Pannoniában jelennek először meg a langobardoknál. Jó kapcsolatokat említhetünk még hegykői női sírok ezüst dísz-kulcsai (Hegykő 18. és 62. sír) és nocera umbrai megfelelőjük, továbbá Hegykőn és Fenékpusztán talált üvegserlegek és cividalei, nocera umbrai, castell trosinói, bresciai és legújabbban torcelloi üvegserlegek között. A fibulákról lecsüngő szalagok végét díszítő gombok és csiszolt gömbök (Szentendre) itáliai megfelelői Cividaleban kerültek elő, a Rajnavidéken ezek a leggazdagabb női sírokra jellemzők.

A fésűk, bronz csatok, övdiszek, stylus-tük stb. összefüggéseire itt nem térek ki, mindössze a változatos pannoniai langobard kerámika egy-két itáliai párhuzamára szeretnék még rámutatni. A VI. század közepétől jelennek meg a magyarországi gepida és langobard temetőkben a bepecsételéssel díszített körtealaku finom edények. (Rácalmás 1, 4, Szentendre 43. sír.). Itáliai párjukat a Milano melletti Inverunoból és Cividaleból ismerem. Végül a testonai temető egyik bepecsételt díszítésű kiöntőcsöves korsója is pannoniai forma, mint arra kápolnásnyéki (Kápolnásnyék 1. sír) és szentendrei előzményei felhívják a figyelmet.

E néhány mondattal és lelettel inkább csak vázolni szerettem volna azokat a lehetőségeket, amelyek a pannoniai és itáliai langobard emléktárhely kutatásában kínálkoznak. Az európai népvándorlások egyik részét a Duna-völgye, másrészt Italia története szempontjából rendkívül fontos eseményeit tanulmányozhatjuk ezeken a leleteken keresztül. Feldolgozásuk nemcsak a VI. század művelődéstörténete és régészeti időrendje, hanem történelmi szempontjából is jelentős eredményeket hozhat.

BÓNA ISTVÁN